

ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

УДК 340.12+141(420)

АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА ТА ЗАКОНУ У ПОГЛЯДАХ ДЖ. БЕНТАМА

Награбова Л. В.

*Слідче управління ГУ МВС України в м. Києві
м. Київ, Україна*

Стаття присвячена розгляду окремих теоретичних питань змісту поглядів Дж. Бентама при описанні системи права та системи законодавства. З'ясовано, що, використовуючи принцип користі, Бентам Дж. визначав соціальну роль та призначення держави та законодавства. Погляди Бентама Дж. сприяли розвитку права того часу і були використані у процесі реформування цивільного та кримінального законодавства.

Ключові слова: право, закон, природні права, система права, система законодавства, цивільне законодавство, кримінальне законодавство.

Постановка проблеми. Заслуги Бентама Дж. у розвитку національного законодавства Англії визнані кращими розумами Великобританії. Він займає чільне місце серед науковців, які вивчали питання держави, права, правосвідомості тощо. Використовуючи принцип користі, Бентам Дж. визначав соціальну роль та призначення держави та законодавства. Метою було створення умов для досягнення користі й щастя кожної людини. Однак, досліджуючи його підхід до розуміння права, слід констатувати, що пояснити природу права, його сутність, спираючись на принцип корисності, практично неможливо.

Аналіз останніх досліджень. Окремі теоретичні питання змісту поглядів Дж. Бентама містяться у роботах Дісея А., Мілля Дж., Х'юма Л., Харрісона Р., Шрейбера В. та інших. У процесі правових досліджень вченими аналізувалися різні аспекти вчення Бентама Дж., проте цілісного дослідження, що було б присвячене питанню співвідношення права та закону у поглядах Джеремі Бентама, проведено не було.

Метою даної статті є виокремлення аспектів співвідношення права та закону у поглядах Джеремі Бентама.

Бентам Дж. зазначав, що ніякого права чи прав, у тому числі і природних, що не залежать від держави чи уряду, не існує. Природними у людини є тільки почуття, здібності та схильності, їх не можна вважати правом, а тим більше законами. Водночас, вони мають підпорядковуватися законам, що створюють умови для розвитку позитивних здібностей і забороняють антисоціальні нахили.

Бентам Дж. заперечує існування природних та невідчужуваних прав людини – прав, що передують державі та законодавству, що створюється державою. Його обґрунтування цієї тези викладені у роботі «Анархічні софізми», що є аналізом Декларації прав людини та громадянина, яка була видана за часів Французької революції (23 червня 1793 р.) [1].

Саме природні права людини мислитель називає «анархічними софізмами», а загальне визнання такого роду прав, на його думку, може призвести до обґрунтування допустимості опору державній владі. Природне і невідчужуване право людини, протипоставлене законам держави, визнається Бентамом Дж. найбільшим ворогом розуму і найстрашнішим руйнівником уряду [2].

Водночас з цим, автор виділяє права людини, що можуть бути обґрунтовані принципом корисності та які можна чітко визначити і сформулювати у тексті закону. Він наголошує на тому, що Декларація сповнена протиріч і не містить послідовних висновків, що обумовлені встановленими нею ж принципами. Французька Декларація прав людини і громадянина, у відповідності з поглядами Бентама Дж., абстрактна, її статті можна назвати незрозумілими, помилковими. Автор для позначення природних прав людини використовує ще одну назву – «метафоричний вираз». На його думку, наявність природних, невідчужуваних і священних прав несумісне зі збереженням Конституції. Крім того, Бентам Дж. заперечував ідею розрізнення права і закону, оскільки при їх розрізненні праву надається антизаконний зміст. Мислитель вважав, що право завжди є виразом волі держави. Тому формою існування права він визнає закон і пише, що для того, щоб пізнати, що таке право взагалі, необхідно знати, що таке закон [3, с. 7].

На думку мислителя, принцип користі повинен враховуватися і при створенні законів, оскільки законодавцю необхідно враховувати всі потреби людей та вирішувати проблеми ситуації, що виникають у суспільстві. Також необхідно пам'ятати, що саме по собі видання закону є певною мірою негативом, оскільки усякий закон, у той чи інший спосіб, обмежує свободу індивіда. Законодавець повинен поєднувати покарання та заохочення, за допомогою яких стає можливим скеровувати поведінку людини до досягнення корисного для неї результату. За таких умов у суспільстві досягалося б найбільше щастя для найбільшої кількості людей.

Бентам Дж. вважав, що право приватної власності є одним з фундаментальних прав індивіда, а сама приватна власність є благом для всього суспільства. Законодавець повинен уникати неправомірного посягання на приватну власність, при намаганні встановити майнову рівність, оскільки це може призвести до порушення іншого фундаментального права індивіда – права на особисту безпеку. Однак автор визнає законодавче обмеження свободи заповітів і антимонопольне законодавство як способи забезпечення рівномірного розподілу власності в суспільстві. Бентам Дж. вважав, що законодавець не повинен обмежувати один з ключових принципів цивільного права – свободу договорів.

Однією з ознак права мислитель називає санкцію. Він зазначає, що справжнім правом може визнаватися тільки таке правило, яке передбачає міру покарання за його порушення або заохочення в якості стимулу. Бентам Дж. сприймав законодавство не тільки як певну систему правил, але і як потужний засіб впливу на су-

спільство, протидії несправедливості, як політику, стратегію, що сприяє розвитку суспільства. Він зазначає, що яким би поганим не було право, як би погано воно не було виписане, воно завжди є путями, що зв'язують суспільство. Саме тому, навіть якщо право у десять разів гірше, ніж це можливо, все одно це краще, ніж його повна відсутність. А відтак, люди мають підкорятися йому, інакше все, що є цінним для суспільства, перетвориться на попіл [4, с. 239].

Закон повинен бути загальнодоступним і відрізнятися ясністю і простотою викладу. Пов'язуючи право цілком з волею суверена, Бентам Дж. не визнавав ієрархії норм. Автор вважав, що закон повинен бути відомий, тобто він повинен бути доведений до відома тих, хто буде виконувати його положення.

Бентам Дж. запропонував таке визначення закону: це набір знаків, що виражають волю, встановлену чи санкціоновану сувереном в державі щодо бажаної у певній ситуації поведінки особи або групи осіб, які мають виконувати його положення. Тобто, мислитель визнає імперативний характер закону, що залежність від волі суверена [5, с. 88].

Призначення закону, на думку мислителя, передусім, у захисті суспільства від «шкідливих дій». Він шукав способи попередження цих дій у законодавстві: автор ставить собі запитання – якщо існують шкідливі дії, як попередити їх? Перше, що спадає на думку, – встановити покарання за ці дії. Такий спосіб протидії злочинам є найпростішим і найбільш прийнятним. Будь-який інший спосіб для досягнення цієї мети передбачає систему інших впливів на суспільство. Ця система сприяє запровадженню у законодавстві таких засобів, що сприяли б попередженню злочинів та спричиняли вплив на самі нахили людей, відвертаючи останніх від злих вчинків, та вказували особі правильну модель поведінки. Отже, перший спосіб протидії злочинам шляхом встановлення покарань міститься у так званому «прямому» законодавстві. Другий спосіб протидії попереджувальними засобами закріплено у «непрямому» законодавстві [6].

Отже, можемо говорити про те, що Бентам Дж. виділяє дві основні функції права: регулятивну і охоронну. Призначення закону, на його думку, полягає не тільки у встановленні заборон і санкцій за порушення цих заборон, але і у попередженні будь-якої протиправної поведінки.

Визнаючи в якості досконалої форми права тільки закон, Бентам Дж. критикував систему прецедентного права Англії. Недоліком прецедентного права він вважав те, що воно створюється без будь-якої участі народу, а інколи взагалі народу невідоме. Писані закони він називає істинними, оскільки вони не залежать ні від суперечливого звичаю, ні від мінливого тлумачення, ні від наявних знань, які можуть бути помилковими. Саме писані закони є виразом позитивної та визначеної волі, відомі та загальнодоступні, на відміну від писаного права. На думку автора, поширення знання положень законів визначається кількістю осіб, на яких цей закон буде мати вплив. Саме тому він виділяє загальні та приватні закони. Загальні мають бути відомі необмеженому колу осіб, а приватні – чітко визначеному. Бентам Дж. пише про необхідність кодифікації права, оскільки, за її допомогою можливо подолати недоліки системи прецедентного права. Саме з цієї причини автор розробив «Книгу Прав», використання якої зробив максимально зручним

– її можна було розбивати по необхідним галузям права залежно від потреб кожного індивіда.

Особливу увагу мислитель приділяв удосконаленню цивільного та кримінального законодавства. Саме він виокремив прогресивні для того часу буржуазні принципи кримінального права та кримінального судочинства, що засновувалися на принципі користі.

Головною метою кримінального законодавства, на думку Бентама Дж., є зменшення шкоди від скоєного злочину. Він пише про необхідність, наскільки це можливо, встановлення грошової компенсації за рахунок суб'єктів злочину. Мислитель виділяв три основні джерела злочинів: нестриманість (її не можна компенсувати матеріальною виплатою; за винятком злочинів подружньої невірності або прелюбодіяння), неприязнь (матеріальна винагорода у цьому випадку не компенсує заподіяної злочином шкоди) і користолюбство. Визначення міри покарання для Бентама Дж. є вибором меншого чи більшого зла. Мудрість судді полягає в тому, щоб вміти правильно визначати розмір шкоди, що була заподіяна вчиненим злочином, та обрати адекватну міру покарання. Якщо засуджений не може відшкодувати заподіяну шкоду, кошти на відшкодування дає або держава, або приватне страхове товариство. Мислитель вимагав «пропорційності покарань та злочинів», поміркованості при призначенні покарань. Він погоджувався з необхідністю переслідування релігійних злочинів, вважав можливим за деякі злочини зберегти покарання, що заподіюють каліцтво, відстоював такі види покарань, як таврування і виставляння у ганебного стовпа. Для визначення міри покарання Бентам Дж. вважав за можливе використовувати відомий принцип таліона. Він вважав за необхідне зберегти смертну кару, яка, на його думку, повинна застосовуватися лише до керівників народних повстань. Характерною рисою вчення Бентама Дж. було те, що він не погоджувався з конфіскацією майна злочинця, пояснюючи це тим, що конфіскація зачіпає інтереси не тільки злочинця, але і його близьких і нащадків.

Розмірковуючи про цивільне законодавство, Бентам Дж. запропонував укладати угоди на гербовому папері, із зазначенням на полях витягів зі статей, що були використані при укладанні цього договору. До того ж, автор зазначає, що будь-які нововведення приносили б більше користі, якби законодавець супроводжував закон коментарями про його доцільність, причини, що обумовили його прийняття. У цивільному законодавстві причини обумовлені чотирма джерелами, відповідно до яких відбувається розподіл прав приватних осіб. Цими джерелами виступають: продовольство, достаток, рівність, безпека. Для порівняння, в кримінальному законодавстві причини обумовлюються властивістю засобів, за допомогою яких стає можливим попередити злочин – засоби попереджувальні, засоби припиняючі, засоби задовольняючі, засоби каральні [6].

Описуючи систему права Англії, Бентам Дж. зазначає, що це право, як і інша система – система законодавства, складена за допомогою запозичень та не має особливої структури, поділяється на дві частини – статuti та закони, що засновані на звичаях. Статuti, обумовлені відповідною політичною ситуацією в Англії, не залежали від законів земель, що приєднуються в ході завоювань. Неписані

закони, або звичаї мислитель вважав сумішшю неточностей, що є упередженими за змістом.

Бентам Дж. вважав, що однією зі складових успіху майбутнього законодавства є його чіткість і очевидність. Підстави прийняття закону повинні бути добре роз'яшені та базуватися на загальних, очевидних для всіх засадах. Закони повинні мати не імперативний характер, а більшою мірою роз'яснювальний, апелювати не до беззаперечного підкорення, а до усвідомленого. Загальнодоступність, точність, одноманітність і простота – якості, що необхідно поєднати. При складанні Кодексів необхідно враховувати національну специфіку, а не відтворювати вже існуючі західноєвропейські моделі. Бентам Дж. наполягав на проведенні публічного обговорення законопроектів, а створенням законодавства, на його думку, мають займатися професійні політики.

Отже, можемо констатувати, що вчення Бентама Дж., засноване на виробленому ним принципі корисності, сприяло розвитку права того часу і було використано у процесі реформування цивільного та кримінального законодавства.

Список літератури:

1. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen // Mode of access. – [Electronic Resource] : <http://www.liberte.ch/wp-content/uploads/ddhc.pdf>.
2. Bentham J. A Critical Examination of the Declaration of Rights / J. Bentham // Works of Jeremy Bentham. – Edinburgh : William Tait, 1838-1843. – Vol. 2. – 1144 p.
3. Bentham J. A Comment on the Commentaries and A Fragment on Government / J. Bentham. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – 632 p.
4. Bentham J. Truth versus Ashurst, or Law as It Is Contrasted With What It is Said to Be // The Works of Jeremy Bentham, published under the superintendence of his executor, John Bowring. – Edinburgh-London, 1843. – Vol. V. – P. 231-239.
5. Bentham J. The Limits of Jurisprudence Defined Being part two of an Introduction to the Principles of Morals and Legislation / J. Bentham. – New York : Columbia University Press, 1945. – 358 p.
6. Bentham J. Traité de Législation Civile et Pénale / J. Bentham. – Mode of access. – [Electronic Resource] : http://www.centrebentham.fr/Dumont/Bentham_Tome3.pdf.

Награбова Л. В. Аспекты соотношения права и закона во взглядах Дж. Бентама / Л. В. Награбова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-1. – Ч. 2. – С. 430-435.

Статья посвящена рассмотрению отдельных теоретических вопросов взглядов Дж. Бентама при описании системы права и системы законодательства. Выяснено, что, используя принцип полезности, Дж. Бентам определял социальную роль и назначение государства и законодательства. Взгляды Дж. Бентама способствовали развитию права того времени и были использованы в процессе реформирования гражданского и уголовного законодательства.

Ключевые слова: право, закон, естественные права, система права, система законодательства, гражданское законодательство, уголовное законодательство.

ASPECTS OF THE RELATION OF RIGHT AND LAW IN THE VIEWS OF J. BENTHAM

Nagrabova L. V.

Investigation Department MIA of Ukraine in Kyiv, Kyiv, Ukraine

The article considers some of the views of J. Bentham in the description of the system of right and the system of law. J. Bentham wrote that there are such things as rights anterior to the establishment of governments: for natural, as applied to rights, if it mean anything, is meant to stand in opposition to legal – to such rights

as are acknowledged to owe their existence to government, and are consequently posterior in their date to the establishment of government. That these rights cannot be abrogated by government: for cannot is implied in the form of the word imprescriptible, and the sense it wears when so applied, is the cut-throat sense above explained.

The principle of utility Jeremy Bentham was used for defined social role and purpose of the state and law. On the one hand, J. Bentham put, the standard of right and wrong, on the other the chain of causes and effects. They govern us in all we do, in all we say, in all we think: every effort we can make to throw off our subjection, will serve but to demonstrate and confirm it. The principle of utility recognises this subjection, and assumes it for the foundation of that system, the object of which is to rear the fabric of felicity by the hands of reason and of law.

J. Bentham was the first person to aggressively advocate for the codification of all of the common law into a coherent set of statutes; he was actually the person who coined the verb “to codify” to refer to the process of drafting a legal code. J. Bentham’s views have been used in the process of reforming the civil and criminal law.

Key words: right, law, natural right, the system of right, the system of law, civil law, criminal law.